

رشد کلان‌شهرها در جهان

نانسی یو - پینگ چن^۱ و لاری هلیگمن^۲

ترجمه محمدحسین حکیمیان

چکیده: در این مقاله، دو تن از کارشناسان بخش جمعیت‌شناسی سازمان ملل متحد در زمینه روند رو به گسترش کلان‌شهرها، تغییر و تحولات آنها در کشورهای توسعه‌یافته و کمتر توسعه‌یافته، تمرکز جمعیت در کلان‌شهرها، آهنگ رشد آنها و ارتباط بین آهنگ رشد جمعیت در کل کشور و کلان‌شهرها به بحث می‌پردازند.

کلید واژه‌ها: ۱. شهر و کلان‌شهر ۲. آهنگ رشد کلان‌شهر ۳. تمرکز جمعیت کلان‌شهر

مقدمه

سازمان ملل متحد، مجموعه شهری به صورت منطقه‌ای با تمرکز جمعیتی که معمولاً شامل بخش مرکزی و مکانهای شهری شده پیرامون است تعریف شده و مرزهای اداری در نظر گرفته نشده است [۳]. در این مقاله دو اصطلاح «شهر» و «مجموعه شهری» معادل در نظر گرفته شده است، اگرچه از لحاظ فنی شهر یک منطقه اداری (و معمولاً کوچکتر) است. اصطلاح «کلان‌شهر» در این مقاله به شهری اطلاق می‌شود که جمعیت آن به ۸ میلیون رسیده باشد.

در ادامه تغییرات در تعداد و توزیع منطقه‌ای شهرهای ۸ میلیونی یا بیشتر و روندهای گذشته و پیش‌بینی شده جمعیت در فاصله زمانی سالهای ۱۹۵۰ تا ۱۹۹۰ بررسی می‌شود. رشد جمعیت این شهرها در چارچوب رشد جمعیت شهر و کل

در ۱۹۵۰، نیویورک بزرگترین مجموعه شهری دنیا شامل ۱۲۳ میلیون نفر جمعیت، ۵۰ درصد بیش از لندن (با ۸۷ میلیون نفر) و تقریباً دو برابر جمعیت توکیو (با ۶۷ میلیون نفر) بود. در همین سال، مکزیکوسیتی و ساو پولو به ترتیب با جمعیتی برابر ۳۱ میلیون نفر و ۲۴ میلیون نفر، شهرهای نسبتاً کوچکی بودند. در حال حاضر، شهری با جمعیت نیویورک در سال ۱۹۵۰، ششمین شهر بزرگ دنیا است. هم اکنون بیست شهر به رقم ۸ میلیون نفر جمعیت رسیده‌اند که در رأس آنها مکزیکوسیتی با ۲۰۲ میلیون نفر قرار دارد.

در این مقاله، روند رشد جمعیت در ۲۸ شهر که سازمان ملل متحد پیش‌بینی کرده است جمعیت آنها تا سال ۲۰۰۰ به ۸ میلیون نفر می‌رسد توصیف می‌شود. برآوردها و پیش‌بینیها از برآوردهای انجام شده توسط بخش جمعیت شناسی سازمان ملل متحد در ۱۹۹۰ گرفته شده است [۵،۴]. در مطالعات بخش جمعیت شناسی

۱. کارشناس امور جمعیتی سازمان ملل متحد

۲. رئیس بخش جمعیت شناسی سازمان ملل متحد

جدول ۱. جمعیت مناطق شهری یا هشت میلیون نفر یا بیشتر در سال ۲۰۰۰ (واحد: میلیون نفر)

شهر	کشور	۱۹۵۰	۱۹۶۰	۱۹۷۰	۱۹۸۰	۱۹۹۰	۲۰۰۰
بنگال	هند	۰.۸	۱.۲	۱.۶	۲.۸	۵	۸.۲
بانکوک	تایلند	۱.۲	۲.۲	۳.۱	۴.۷	۷.۲	۱۰.۳
پکن	چین	۳.۹	۶.۳	۸.۱	۹	۱۰.۸	۱۴
بمبئی	هند	۲.۹	۴.۱	۵.۸	۸.۱	۱۱.۲	۱۵.۴
بوینوس آیرس	آرژانتین	۵	۶.۸	۸.۲	۹.۹	۱۱.۵	۱۲.۹
قاهره	مصر	۲.۴	۳.۷	۵.۳	۶.۹	۹	۱۱.۸
کلکته	هند	۴.۲	۵.۵	۶.۹	۹	۱۱.۸	۱۵.۷
داکا	بنگلادش	۰.۴	۰.۶	۱.۵	۳.۳	۶.۶	۱۲.۲
دهلی	هند	۱.۴	۲.۳	۳.۵	۵.۶	۸.۸	۱۳.۲
استانبول	ترکیه	۱.۱	۱.۷	۲.۸	۴.۴	۶.۷	۹.۵
جاکارتا	اندونزی	۲	۲.۸	۳.۹	۶	۹.۳	۱۳.۷
کراچی	پاکستان	۱	۱.۸	۳.۱	۴.۹	۷.۷	۱۱.۷
لاگوس	نیجریه	۰.۳	۰.۸	۲	۴.۴	۷.۷	۱۲.۹
لیما	پرو	۱	۱.۷	۲.۹	۴.۴	۶.۲	۸.۲
لس آنجلس	آمریکا	۴	۶.۵	۸.۴	۹.۵	۱۱.۹	۱۳.۹
مانیل	فیلیپین	۱.۵	۲.۳	۳.۵	۶	۸.۵	۱۱.۸
مکزیکوسیتی	مکزیک	۳.۱	۵.۴	۹.۲	۱۴.۵	۲۰.۲	۲۵.۶
مسکو	روسیه	۴.۸	۶.۳	۷.۱	۸.۲	۸.۸	۹
نیویورک	آمریکا	۱۲.۳	۱۴.۲	۱۶.۲	۱۵.۶	۱۶.۲	۱۶.۸
اوزاکا	ژاپن	۳.۸	۵.۷	۷.۶	۸.۳	۸.۵	۸.۶
پاریس	فرانسه	۵.۳	۷.۲	۸.۳	۸.۵	۸.۵	۸.۶
ریودزانیرو	برزیل	۲.۹	۴.۹	۷	۸.۸	۱۰.۷	۱۲.۵
سائوپولو	برزیل	۲.۴	۴.۷	۸.۱	۱۲.۱	۱۷.۴	۲۲.۱
سئول	کره جنوبی	۱	۲.۴	۵.۳	۸.۳	۱۱	۱۲.۷
شانگهای	چین	۵.۳	۸.۸	۱۱.۲	۱۱.۷	۱۳.۴	۱۷
تهران	ایران	۱	۱.۹	۳.۳	۵.۱	۶.۸	۸.۵
تیانجین	چین	۲.۴	۳.۶	۵.۲	۷.۳	۹.۴	۱۲.۷
توکیو	ژاپن	۶.۷	۱۰.۷	۱۴.۹	۱۶.۹	۱۸.۱	۱۹

منبع: دورنمای شهرنشینی در جهان در سال ۱۹۹۰: برآوردها و پیش‌بینیهای جمعیت شهری و روستایی، نیویورک، سازمان ملل متحد، ۱۹۹۱

یادداشتها

- منظور از بانکوک، بانکوک - تون بوری است.
- منظور از قاهره، قاهره - گیزا - ایمایا است.
- منظور از لیما، کالائو است.
- منظور از لس آنجلس، لس آنجلس - لانگ بیچ است.
- منظور از مانیل، مترومانیل است.
- منظور از نیویورک، نیویورک - شمال و شرق نیوجرسی است.
- منظور از اوزاکا، اوزاکا - کوبه است.
- منظور از توکیو، توکیو - یوکوهاما است.
- جمعیت لندن بزرگ در ۱۹۵۰ بیش از ۸ میلیون، یعنی ۸.۷ میلیون نفر و در ۱۹۶۰، ۹.۱ میلیون نفر بود ولی از سال ۱۹۸۰ به کمتر از ۸ میلیون نفر کاهش یافت.

جدول ۲. فهرست شهرهای بزرگ با ۸ میلیون نفر جمعیت یا بیشتر بر حسب مناطق توسعه

مناطق توسعه یافته			
۱۹۵۰	۱۹۷۰	۱۹۹۰	۲۰۰۰
نیویورک	نیویورک	نیویورک	نیویورک
لندن	لندن	توکیو	توکیو
	توکیو	لس آنجلس	لس آنجلس
	لس آنجلس	پاریس	پاریس
	پاریس	مسکو	مسکو
		اوزاکا	اوزاکا

مناطق کمتر توسعه یافته

۱۹۵۰	۱۹۷۰	۱۹۹۰	۲۰۰۰
مکزیکوسیتی	مکزیکوسیتی	مکزیکوسیتی	مکزیکوسیتی
سائوپولو	سائوپولو	سائوپولو	سائوپولو
شانگهای	شانگهای	شانگهای	شانگهای
پکن	پکن	پکن	پکن
بوینوس آیرس	بوینوس آیرس	بوینوس آیرس	بوینوس آیرس
کلکته	کلکته	کلکته	کلکته
بمبئی	بمبئی	بمبئی	بمبئی
جاکارتا	جاکارتا	جاکارتا	جاکارتا
دهلی	دهلی	دهلی	دهلی
تیانجین	تیانجین	تیانجین	تیانجین
سنول	سنول	سنول	سنول
ریودوژانیرو	ریودوژانیرو	ریودوژانیرو	ریودوژانیرو
قاهره	قاهره	قاهره	قاهره
مانیل	مانیل	مانیل	مانیل
لاگوس			لاگوس
داکا			داکا
کراچی			کراچی
بانکوک			بانکوک
استانبول			استانبول
ایران			ایران
بنگال			بنگال
لیما			لیما

منبع: دورنمای شهرنشینی در جهان در سال ۱۹۹۰: برآوردها و پیش‌بینیهای جمعیت شهری و روستایی، نیویورک، سازمان ملل، ۱۹۹۱.

جمعیت در نظر گرفته می شود.

رتبه کلان شهرها

بین سالهای ۱۹۸۵ و ۱۹۹۰، مکزیکوسیتی از لحاظ جمعیت از توکیو - یوکوهاما پیشی گرفت و بزرگترین کلان شهر در جهان شد. بنا به تخمین سازمان ملل متحد، مکزیکوسیتی در ۱۹۹۰، ۲۰٫۲ میلیون جمعیت داشته که از جمعیت های توکیو با ۱۸٫۱ میلیون نفر، ساووپولو با ۱۷٫۴ میلیون نفر و نیویورک با ۱۶٫۲ میلیون نفر فزونتر بوده است.

همان طور که در جدول ۳ دیده می شود، فهرست شامل ده شهر بزرگ، به طور قابل ملاحظه ای در طول بیست سال گذشته تغییر کرده است و پیش بینی می شود که در طول دهه آینده نیز به طرز چشمگیری تغییر کند. از سال ۱۹۷۰ تا ۱۹۹۰، لندن، پاریس و پکن از لیست ده شهر حذف شده (از رتبه های ۵، ۸ و ۹ به ۲۳، ۱۹ و ۱۱ نقل مکان کردند) و جای آنها را کلکته، بمبئی و سئول گرفته است. به طور کلی جمعیت شهرهای مناطق توسعه یافته با آهنگ کمتری افزایش یافته و بنابراین این شهرها به رتبه های پایینتر نقل مکان یافته است. توکیو دومین شهر بزرگ باقی مانده است (هرچند برای مدت کوتاهی بین سالهای ۱۹۷۰ و ۱۹۹۰ بزرگترین شهر دنیا بود)؛ نیویورک از پرجمعیت ترین شهر به رتبه چهارم تنزل کرده و همان طور که نشان داده شد پاریس و لندن در حال حاضر از فهرست کنار رفته اند. لس آنجلس در این میان، استثناست زیرا از رتبه ۷ در ۱۹۷۰ به رتبه ۶ در ۱۹۹۰ تغییر یافته است. به همین ترتیب، در میان شهرهای مناطق کمتر توسعه یافته، مکزیکوسیتی از چهارمین شهر به اولین رتبه و ساووپولو از دهمین رده به رتبه سوم صعود کرده است. کلکته، بمبئی، و سئول بین سالهای ۱۹۷۰ و

بزرگترین مناطق شهری جهان

رشد تعداد کلان شهرها و توزیع منطقه ای آنها

در ۱۹۵۰، نیویورک و لندن تنها کلان شهرهای جهان بودند. تا سال ۱۹۷۰، هشت کلان شهر جدید اضافه شد: سه تا در مناطق توسعه یافته (توکیو، لس آنجلس و پاریس) و پنج تا در مناطق کمتر توسعه یافته. از این پنج تا، سه تا در آمریکای لاتین بود [مکزیکوسیتی (مکزیک)، ساووپولو (برزیل) و بوینوس آیرس (آرژانتین)] و دو تا در چین (شانگهای و پکن) (جداول ۲۰۱).

تا سال ۱۹۹۰، دو کلان شهر دیگر در مناطق توسعه یافته - مسکو (شوروی سابق) و اوژاکا (ژاپن) - اضافه شد. در حالی که لندن از فهرست کلانشهرها خارج شد زیرا جمعیت برآورده شده آن در ۱۹۸۰ به ۷٫۷ میلیون نفر کاهش یافت. در ۱۹۹۰، تعداد کلان شهرها در مناطق کمتر توسعه یافته به ۱۴ تا رسید (در مقایسه با ۶ تا در مناطق توسعه یافته). از این ۱۴ تا ۴ تا در آمریکای لاتین (مکزیکوسیتی، ساووپولو، بوینوس آیرس و ریودوژانیرو) ۹ تا در آسیا (شانگهای، کلکته، بمبئی، پکن، جاکارتا، دهلی، تیانجین، سئول و مانیل) و یکی هم در آفریقا (مصر) قرار دارد.

هشت کلان شهر دیگر برای سال ۲۰۰۰ پیش بینی می شود که تعداد کل آنها در آن زمان به ۲۸ عدد می رسد. انتظار می رود که این ۸ کلان شهر همه در مناطق کمتر توسعه یافته باشند؛ ۶ تا از ۸ تا در آسیا (داکا، کراچی، بانکوک، استانبول، تهران و بنگال)، یکی در آفریقا (لاگوس، نایجریه) و یکی در آمریکای لاتین (لیما، پرو).

جدول ۳. رتبه‌بندی ده تا از مناطق شهری جهان برحسب جمعیت طی سالهای ۲۰۰۰-۱۹۵۰ (میلیون نفر)

۱۹۶۰		۱۹۵۰	
جمعیت	رتبه، شهر	جمعیت	رتبه، شهر
۱۴۲	۱. نیویورک	۱۲۳	۱. نیویورک
۱۰۷	۲. توکیو	۸۷	۲. لندن
۹۱	۳. لندن	۶۷	۳. توکیو
۸۸	۴. شانگهای	۵۴	۴. پاریس
۷۲	۵. پاریس	۵۳	۵. شانگهای
۶۸	۶. بوینوس آیرس	۵	۶. بوینوس آیرس
۶۵	۷. لس آنجلس	۴۹	۷. شیکاگو
۶۳	۸. مسکو	۴۸	۸. مسکو
۶۳	۹. پکن	۴۴	۹. کلکته
۶	۱۰. شیکاگو	۴	۱۰. لس آنجلس
۱۹۸۰		۱۹۷۰	
۱۶۹	۱. توکیو	۱۶۲	۱. نیویورک
۱۵۶	۲. نیویورک	۱۴۹	۲. توکیو
۱۴۵	۳. مکزیکوسیتی	۱۲۲	۳. شانگهای
۱۲۱	۴. ساؤپولو	۹۴	۴. مکزیکوسیتی
۱۱۷	۵. شانگهای	۸۶	۵. لندن
۹۹	۶. بوینوس آیرس	۸۴	۶. بوینوس آیرس
۹۵	۷. لس آنجلس	۸۴	۷. لس آنجلس
۹	۸. کلکته	۸۳	۸. پاریس
۹	۹. پکن	۸۱	۹. پکن
۸۸	۱۰. ریودوژانیرو	۸۱	۱۰. ساؤپولو
۲۰۰۰		۱۹۹۰	
۲۵۶	۱. مکزیکوسیتی	۲۰۲	۱. مکزیکوسیتی
۲۲۱	۲. ساؤپولو	۱۸۱	۲. توکیو
۱۹	۳. توکیو	۱۷۴	۳. ساؤپولو
۱۷	۴. شانگهای	۱۶۲	۴. نیویورک
۱۶۸	۵. نیویورک	۱۳۴	۵. شانگهای
۱۵۷	۶. کلکته	۱۱۹	۶. لس آنجلس
۱۵۴	۷. بمبئی	۱۱۸	۷. کلکته
۱۴	۸. پکن	۱۱۵	۸. بوینوس آیرس
۱۳۹	۹. لس آنجلس	۱۱۲	۹. بمبئی
۱۳۷	۱۰. جاکارتا	۱۱	۱۰. سنول

منبع: پیشین

در آسیا، بیش از نصف جمعیت شهری تایلند در بانکوک و تقریباً یک سوم جمعیت شهری کره جنوبی، بنگلادش و فیلیپین به ترتیب در سئول، داکا و مانیل سکونت دارند. جاکارتا، کراچی، استانبول و تهران، بین ۱۵ و ۲۰ درصد جمعیت شهری کشور را در خود جای داده‌اند.

تایلند، کره جنوبی، بنگلادش، فیلیپین، اندونزی، پاکستان، ترکیه، و ایران هر کدام فقط یک کلان‌شهر دارند و هر کلان‌شهر عموماً بین سه تا چهار برابر بزرگترین شهر بعدی در کشور جمعیت دارد: در ۱۹۹۰، جمعیت جاکارتا ۳٫۷ برابر باندونگ، سئول ۲٫۸ برابر جمعیت پوسان، داکا ۲٫۹ برابر جمعیت چیانگ‌گونگ، استانبول ۲٫۶ برابر آنکارا، کراچی ۱٫۹ برابر جمعیت لاهور و جمعیت تهران ۳٫۶ برابر مشهد بود. ارقام مشابهی در بانک اطلاعاتی سازمان ملل متحد برای دومین شهر بزرگ فیلیپین و تایلند در دسترس نیست ولی داده‌های سرشماری سال ۱۹۸۰ در این دو کشور [۲] نشان می‌دهد که مانیل تقریباً ۱۰ برابر داوانو (مین دانائو) و بانکوک ۵۵ برابر چیانگ‌می جمعیت دارند. اما وضعیت کشورهای چین و هند خیلی متفاوت است. این کشورها از لحاظ وسعت و جمعیت بزرگ هستند. جمعیت شهری چین بین سه کلان‌شهر و ۳۵ شهر دیگر یا حداقل یک میلیون نفر ساکن به اضافه مناطق شهری کوچکتر توزیع شده است. جمعیت شهری هند در سه کلان‌شهر، به اضافه شهر بنگال که پیش‌بینی می‌شود تا سال ۲۰۰۰ به کلان‌شهر تبدیل شود، ۲۰ شهر دیگر با حداقل یک میلیون نفر جمعیت و در مناطق شهری متعدد دیگر سکونت دارند. سه کلان‌شهر شانگهای، پکن و تیان‌جین در سال ۱۹۹۰، فقط ۹ درصد

۱۹۹۰ به فهرست اضافه شده‌اند. در این میان استثناها عبارت‌اند از شانگهای (از رتبه سوم به پنجم)، بوینوس آیرس (از رده ششم به هشتم) و پکن که به رده یازدهم نزول کرده و در نتیجه از فهرست خارج شده است.

پیش‌بینی می‌شود که در سال ۲۰۰۰، مکزیکوسیتی با ۲۵٫۶ میلیون نفر جمعیت رتبه اول و ساووپولو با ۲۲٫۱ میلیون نفر جمعیت دومین شهر دنیا باشد. سازمان ملل پیش‌بینی می‌کند که در سال ۲۰۰۰ بوینوس آیرس و سئول از لیست ده شهر بزرگ جهان به رده‌های دوازدهم و پانزدهم برسند و جای آنها را پکن و جاکارتا بگیرد. لذا براساس برآوردهای سازمان ملل در سال ۲۰۰۰، ۶ شهر از ده شهر بزرگ جهان در آسیا (توکیو، شانگهای، پکن، کلکته، بمبئی و جاکارتا) ۲ شهر در آمریکای لاتین (مکزیکوسیتی و ساووپولو) و ۲ شهر در آمریکای شمالی (نیویورک و لس‌آنجلس) خواهد بود.

تمرکز جمعیت شهری در کلان‌شهرها

در بسیاری از کشورها، کلان‌شهرها بخش اعظمی از کل جمعیت شهری را به خود اختصاص می‌دهند (جدول ۴). از میان ۲۸ شهر در نظر گرفته شده در این گزارش (یعنی آنهایی که در سال ۲۰۰۰، ۸ میلیون نفر جمعیت خواهند داشت) ۱۱ شهر، ۲۰ درصد یا بیشتر از کل جمعیت شهری را تشکیل می‌دهند. ۵ شهر دیگر، بین ۱۵ و ۲۰ درصد کل جمعیت شهری کشور را شامل می‌شود. این برتری کلان‌شهرها در چارچوب سلسله مراتب شهری در مناطق کمتر توسعه یافته دیده می‌شود اما ویژگی کلان‌شهرهای مناطق توسعه یافته‌تر نیست.

جدول ۴. درصد جمعیت شهری ساکن در شهرهای بزرگ طی سالهای ۱۹۵۰-۲۰۰۰

شهر	کشور	۱۹۵۰	۱۹۶۰	۱۹۷۰	۱۹۸۰	۱۹۹۰	۲۰۰۰
آفریقا							
قاهره	مصر	۳۷٫۱	۳۷٫۸	۳۸٫۲	۳۸٫۷	۳۷	۳۴٫۱
لاگوس	نیجریه	۸٫۶	۱۲٫۵	۱۷٫۹	۲۰٫۶	۲۰٫۲	۱۹٫۹
آمریکای لاتین							
بوئنوس آیرس	آرژانتین	۴۵	۴۴٫۶	۴۴٫۸	۴۲٫۴	۴۱٫۳	۴۰٫۱
لیما	پرو	۳۵٫۹	۳۶٫۷	۳۸٫۷	۳۹٫۷	۴۱٫۳	۴۱٫۳
مکزیکوسیتی	مکزیک	۲۶٫۳	۲۸	۳۰٫۱	۳۱	۳۱٫۴	۳۰٫۸
ریودوژانیرو	برزیل	۱۴٫۹	۱۵٫۱	۱۳٫۲	۱۰٫۹	۹٫۵	۸٫۶
سائوپولو	برزیل	۱۲٫۶	۱۴٫۴	۱۵٫۱	۱۵٫۱	۱۵٫۴	۱۵٫۳
آسیا							
بنگال	هند	۱٫۲	۱٫۵	۱٫۵	۱٫۸	۲٫۲	۲٫۴
بانکوک	تایلند	۶۴٫۹	۶۵٫۱	۶۵٫۵	۵۸٫۷	۵۶٫۸	۵۴٫۷
پکن	چین	۶٫۴	۵	۵٫۶	۴٫۶	۲٫۸	۲٫۳
بمبئی	هند	۴٫۷	۵٫۱	۵٫۳	۵٫۱	۴٫۹	۴٫۶
کلکته	هند	۷٫۲	۶٫۹	۶٫۳	۵٫۷	۵٫۱	۴٫۷
داکا	بنگلادش	۲۳٫۷	۲۴٫۵	۲۹٫۶	۳۳	۳۵	۳۵٫۲
دهلی	هند	۲٫۳	۲٫۹	۳٫۲	۳٫۵	۳٫۸	۳٫۹
استانبول	ترکیه	۲۴٫۳	۲۱٫۳	۲۰٫۵	۲۲٫۶	۱۹٫۴	۱۹٫۳
جاکارتا	اندونزی	۱۹٫۹	۱۹٫۸	۱۹٫۱	۱۷٫۹	۱۶٫۴	۱۵٫۹
کراچی	پاکستان	۱۴٫۹	۱۶٫۷	۱۹٫۱	۲۰٫۷	۱۹٫۶	۱۹
مانیل	فیلیپین	۲۷٫۱	۲۷٫۲	۲۸٫۶	۳۳	۳۱٫۹	۳۱٫۲
سئول	کره جنوبی	۲۳٫۵	۳۴٫۱	۴۰٫۹	۳۸٫۲	۳۵٫۷	۳۳٫۶
شانگهای	چین	۸٫۸	۷٫۱	۷٫۷	۶	۳٫۵	۲٫۸
تهران	ایران	۲۲٫۲	۲۵٫۸	۲۸٫۲	۲۶٫۴	۲۱٫۹	۱۹٫۶
تیانجین	چین	۳٫۹	۲٫۹	۳٫۶	۳٫۷	۲٫۵	۲٫۱
مناطق توسعه یافته							
لس آنجلس	آمریکا	۴٫۱	۵٫۲	۵٫۶	۵٫۷	۶٫۴	۶٫۸
مسکو	روسیه	۶٫۸	۶	۵٫۲	۴٫۹	۴٫۷	۴٫۳
نیویورک	آمریکا	۱۲٫۶	۱۱٫۲	۱۰٫۷	۹٫۳	۸٫۷	۸٫۲
اوزاکا	ژاپن	۹٫۱	۹٫۸	۱۰٫۲	۹٫۴	۹	۸٫۷
پاریس	فرانسه	۲۳٫۲	۲۵٫۴	۲۳٫۱	۲۱٫۶	۲۰٫۴	۱۹٫۴
توکیو	ژاپن	۱۶	۱۸٫۲	۲۰	۱۹	۱۹٫۱	۱۹

منبع: پیشین

آینده به رقم ۸ میلیون نفر خواهد رسید. لاگوس، شهری است که در یک کشور با سطح پایین شهرنشینی آهنگ رشد بالایی داشته است. این شهر یک پنجم کل رشد شهری نیجریه را بین سالهای ۱۹۵۰ و ۱۹۹۰ به خود اختصاص داد و درصد جمعیت شهری لاگوس از ۹ درصد از ۱۹۵۰ به ۲۰ درصد در ۱۹۹۰ افزایش یافت. جمعیت لاگوس، حدود ۶ برابر جمعیت ایبادان (دومین شهر بزرگ نیجریه) است.

در مناطق توسعه یافته، ۶ شهر بزرگ وجود دارد که جمعیت آنها قبل از ۱۹۹۰ به ۸ میلیون نفر رسیده است. هم‌اکنون، جمعیت شهرهای نیویورک و لس‌آنجلس و مسکو تنها بخش کوچکی از جمعیت شهری آمریکا و شوروی سابق را تشکیل می‌دهند. جمعیت نیویورک ۹ درصد، جمعیت لس‌آنجلس ۶ درصد جمعیت شهری آمریکا و مسکو ۵ درصد جمعیت شهری شوروی سابق را تشکیل می‌دهند. جمعیت شهری ژاپن و فرانسه متمرکزتر است. در ۱۹۹۰، ۱۹ درصد جمعیت شهری ژاپن در توکیو و ۹ درصد در اوزاکا زندگی می‌کردند. در ۱۹۹۰، پاریس ۸٫۵ میلیون نفر جمعیت داشت که ۲۰ درصد کل جمعیت شهری فرانسه را تشکیل می‌داد و ۷٫۳ برابر جمعیت لیون (با ۱٫۲ میلیون نفر) و ۷٫۸ برابر جمعیت مارتی (با ۱٫۱ میلیون نفر) بود.

آهنگ رشد کلان‌شهرها

میزان و روند

در این بخش، میزان و روند آهنگهای رشد مربوط به ۲۸ شهر را که پیش‌بینی می‌شود تا سال ۲۰۰۰ به وضعیت کلان‌شهر برسند بررسی می‌کنیم.

جمعیت شهری چین را در خود جای داده بودند؛ بزرگترین شهر (شانگهای) تنها ۳٫۵ درصد جمعیت شهری را تشکیل می‌داد. در واقع، سهم جمعیت شهری ساکن در این سه شهر به سرعت از ۱۹ درصد در ۱۹۵۰ و ۱۷ درصد در ۱۹۷۰ به ۹ درصد در ۱۹۹۰ تنزل یافت، شهری شدن شتابان در دهه ۸۰ در چین، به‌طور مشخص خود را در رشد فزاینده دیگر شهرهای بزرگ و کوچک نشان داد. کلکته، بمبئی و دهلی به همراه بنگال در مجموع ۱۶ درصد جمعیت شهری هند را در ۱۹۹۰ تشکیل می‌دادند. سهم کلکته و بمبئی هر یک ۵ درصد، دهلی ۴ درصد و بنگال ۲ درصد بود.

در میان کلان‌شهرهای آمریکای لاتین، در حال حاضر ۳۱ درصد جمعیت شهری مکزیک و ۴۱ درصد جمعیت شهری پرو و آرژانتین به ترتیب در مکزیکوسیتی، لیما و بوینوس آیرس سکونت دارند (۱۹۹۴). در سال ۱۹۹۰، جمعیت مکزیکوسیتی ۶٫۴ برابر و جمعیت بوینوس آیرس ۱۰ برابر دومین شهر بزرگ این کشورها یعنی به ترتیب گوادالاجارا و کوردوبا بود. برزیل تنها کشور آمریکای لاتین با دو کلان‌شهر است. جمعیت شهرهای سائوپولو و ریودوژانیرو ۲۵ درصد جمعیت شهری برزیل را تشکیل می‌دهند؛ ۱۵ درصد سائوپولو و ۱۰ درصد ریودوژانیرو.

تقریباً ۳۷٪ جمعیت شهری مصر در قاهره سکونت دارد، رقمی که حداقل از ۱۹۵۰ کمابیش ثابت مانده است. قاهره و اسکندریه (دومین شهر بزرگ مصر با ۳٫۷ میلیون نفر جمعیت در ۱۹۹۰) کمی بیش از نصف جمعیت شهری مصر را تشکیل می‌دهند. در ۱۹۹۰ شهر لاگوس در نیجریه ۷٫۷ میلیون نفر جمعیت داشت و قطعاً طی چند سال

جدول ۵. متوسط آهنگ رشد سالانه جمعیت شهرهای بزرگ (با ۸۱ میلیون نفر جمعیت با پیشین) در سال ۲۰۰۰

شهر	کشور	۱۹۵۰-۶۰	۱۹۶۰-۷۰	۱۹۷۰-۸۰	۱۹۸۰-۹۰	۱۹۹۰-۲۰۰۰
افریقا						
فاهره	مصر	۵۱	۵	۲۳	۳۱	۲۱
لاگوس	نیجریه	۹۷	۹۸	۷۷	۵۶	۵۱
آمریکای لاتین						
بوینوس آیرس	آرژانتین	۳	۲۲	۱۶	۱۵	۱۱
لیما	پرو	۵۵	۵۵	۱۱	۲۲	۲۳
مکزیکوسیتی	مکزیک	۵۴	۵۵	۴۳	۲۲	۱۴
ریودوژانیرو	برزیل	۵۴	۳۶	۲۲	۲	۱۱
سائوپولو	برزیل	۶۶	۵۴	۴۱	۳۰	۲۱
آسیا						
بنگال	هند	۴۳	۳۲	۵۵	۵۷	۳۳
بانکوک	تایلند	۴۶	۳۷	۲۲	۴۱	۳۴
پکن	چین	۴۷	۲۵	۱۱	۱۸	۲۰
بمبئی	هند	۲۴	۳۶	۳۳	۳۳	۳۲
کلکته	هند	۲۱	۲۳	۲۷	۲۸	۲۸
داکا	بنگلادش	۴۳	۸۴	۷۸	۲	۲
دهلی	هند	۵	۴۴	۳۰	۲۱	۲۱
استانبول	ترکیه	۲۸	۲۷	۲۶	۲۱	۳۰
جاکارتا	اندونزی	۳۴	۳۴	۲۲	۲۲	۲۰
کراچی	پاکستان	۵۹	۵۲	۴۶	۴۴	۲۱
مانیل	فیلیپین	۳۹	۴۴	۵۲	۳۳	۳۳
سئول	کره جنوبی	۸۴	۸۱	۴۴	۲۸	۳۱
شانگهای	چین	۵۱	۲۳	۵	۲۳	۲۱
تهران	ایران	۵۹	۵۶	۴۴	۲۹	۲۳
نیانجین	چین	۲۲	۳۷	۳۳	۱۵	۲۱
مناطق توسعه یافته						
لس آنجلس	آمریکا	۴۸	۲۵	۱۳	۲۶	۲۱
مسکو	روسیه	۲۶	۱۲	۱۲	۲۸	۲۲
نیویورک	آمریکا	۱۴	۱۳	۲۴	۲۴	۲۲
اوزاکا	ژاپن	۴۱	۲۸	۹	۲	۲
پاریس	فرانسه	۲۸	۱۴	۲	۳۳	۱
توکیو	ژاپن	۲۶	۳۳	۱۳	۷	۲
کل شهرهای بزرگ		۳۹	۳۳	۵	۳۱	۲۱

منبع: پیشین

لس آنجلس، طی سالهای ۹۰-۱۹۸۰ سالانه رشد کمتر از ۱ درصد داشته‌اند. در واقع، پاریس در این دوره همانند نیویورک در دهه قبل، کمی رشد منفی داشته است. براساس برآوردهای سازمان ملل متحد، بجز لس آنجلس، بقیه شهرهای بزرگ آهنگهای رشد پایبتری در دوره ۹۰-۱۹۸۰ نسبت به دهه قبل داشته‌اند و پیش بینی می‌شود که بجز پاریس، دیگر شهرهای بزرگ آهنگهای رشد پایبتری را در دوره ۲۰۰۰-۱۹۹۰ نسبت به دهه قبل نشان دهند.

در مجموع، آهنگ رشد کلان‌شهرها در مناطق توسعه یافته به طور مستمر کاهش یافته و از بالای ۳ درصد سالانه در طول دوره ۶۰-۱۹۵۰ به ۲٫۱ درصد در دوره ۷۰-۱۹۶۰ و ۰٫۷ درصد در دوره بعد رسیده است. در طول دهه ۶۰-۱۹۵۰، سه شهر (لس آنجلس، توکیو و اوزاکا) سالانه بیش از ۴ درصد رشد داشتند. طی دهه ۱۹۶۰، فقط یک شهر (توکیو) سالانه رشدی بالاتر از ۳ درصد داشت ولی از ۱۹۷۰ به این طرف، آهنگهای رشد سالانه کلیه شهرها بجز لس آنجلس پایبتر از ۲ درصد بوده است.

در دهه ۹۰-۱۹۸۰، متوسط آهنگهای رشد جمعیت ۱۵ کلان‌شهر آسیا سالانه ۳٫۳ درصد بود. در بنگال و داکا، آهنگهای رشد سالانه بیش از ۵ درصد بوده است. بجز پکن و شانگهای، کلیه کلان‌شهرها رشدی بیش از ۲٫۵ درصد در سال داشته‌اند: آهنگهای رشد جمعیت در ۵ کلان‌شهر آسیا رو به کاهش بوده است: سئول (از ۸٫۴ درصد طسی سالهای ۶۰-۱۹۵۰ به ۲٫۸ درصد طی ۹۰-۱۹۸۰)، پکن (از ۴٫۷ درصد به ۱٫۸ درصد)، تهران (از ۵٫۹ درصد به ۲٫۹ درصد). شانگهای (از

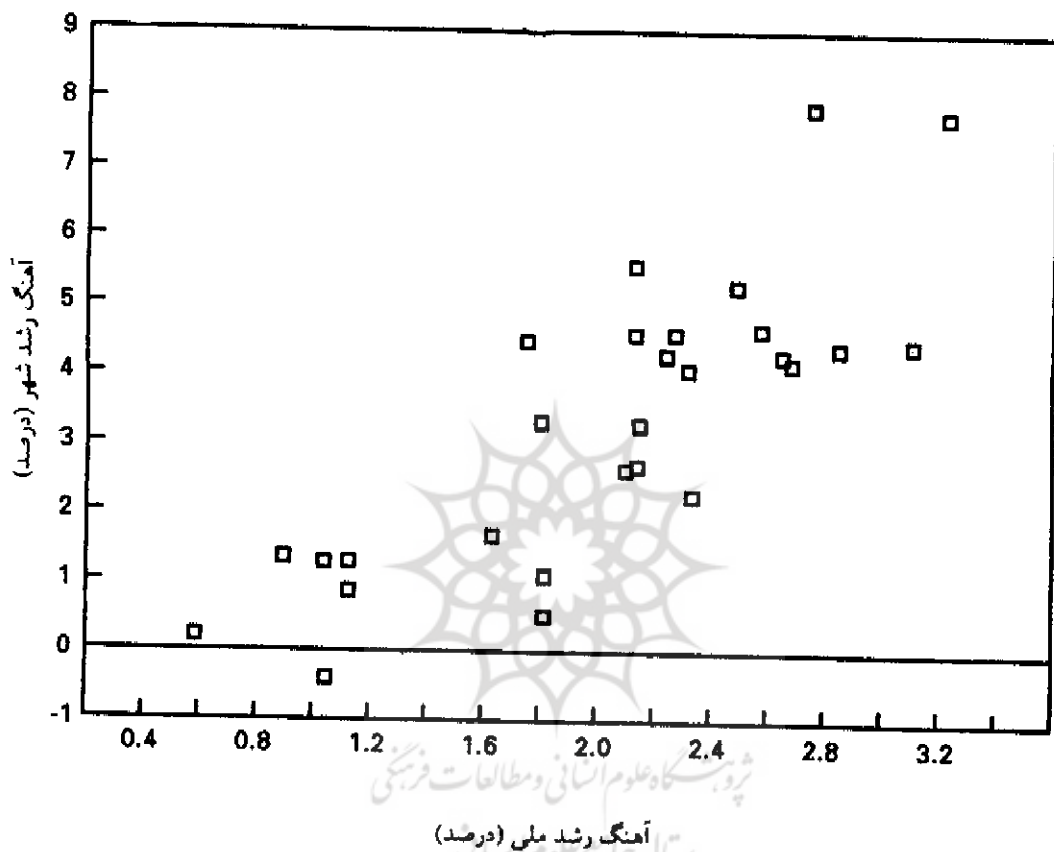
همان‌طور که در جدول ۵ دیده می‌شود، این ۲۸ شهر بزرگ به طور متوسط، با آهنگ سالانه ۲٫۵ درصد طی سالهای ۹۰-۱۹۸۰ رشد کرده‌اند. این آهنگ رشد تقریباً برابر آهنگ رشد دهه قبل (۸۰-۱۹۷۰) است. ولی به‌طور قابل ملاحظه‌ای از میزان مشاهده شده برای دوره‌های قبل کمتر است. از ۱۹۵۰ تا ۱۹۶۰ و از ۱۹۶۰ تا ۱۹۷۰، این شهرها با آهنگ سالانه به ترتیب ۳٫۹ درصد و ۳٫۳ درصد رشد کرده‌اند.

این آهنگهای متوسط، نابرابری شدید آهنگهای رشد را در میان شهرهای گوناگون نشان نمی‌دهد. در طول دوره ۹۰-۱۹۸۰ آهنگ رشد هر شهر متغیر بود، مثلاً از زیر ۱ درصد در سال در مسکو (۰٫۸ درصد)، توکیو (۰٫۷ درصد)، نیویورک (۰٫۴ درصد)، اوزاکا (۰٫۲ درصد) و پاریس (۰٫۳ درصد) تا بالای ۴ درصد در سال در داکا (۷ درصد)، بنگال (۵٫۷ درصد)، لاگوس (۵٫۶ درصد)، دهلی (۴٫۶ درصد)، کراچی (۴٫۴ درصد)، جاکارتا (۴٫۴ درصد)، استانبول (۴٫۱ درصد) و بانکوک (۴٫۱ درصد).

از جدول ۵ مشاهده می‌شود که کلان‌شهرهایی که آهنگ رشد آنها پایین است در مناطق توسعه یافته و آنهایی که آهنگهای رشد بالایی دارند در مناطق کمتر توسعه یافته قرار گرفته‌اند. در مجموع، آهنگ رشد کلان‌شهرها در مناطق مهم نشان می‌دهد که طی دوره ۹۰-۱۹۸۰، کلان‌شهرهای واقع در مناطق توسعه یافته، سالانه ۷٫۰ درصد رشد کرده‌اند در حالی که رشد کلان‌شهرهای واقع در آسیا، آمریکای لاتین و آفریقا به ترتیب سالانه ۳٫۳، ۲٫۸ و ۳٫۹ بوده است.

کلیه کلان‌شهرها در مناطق توسعه یافته، بجز

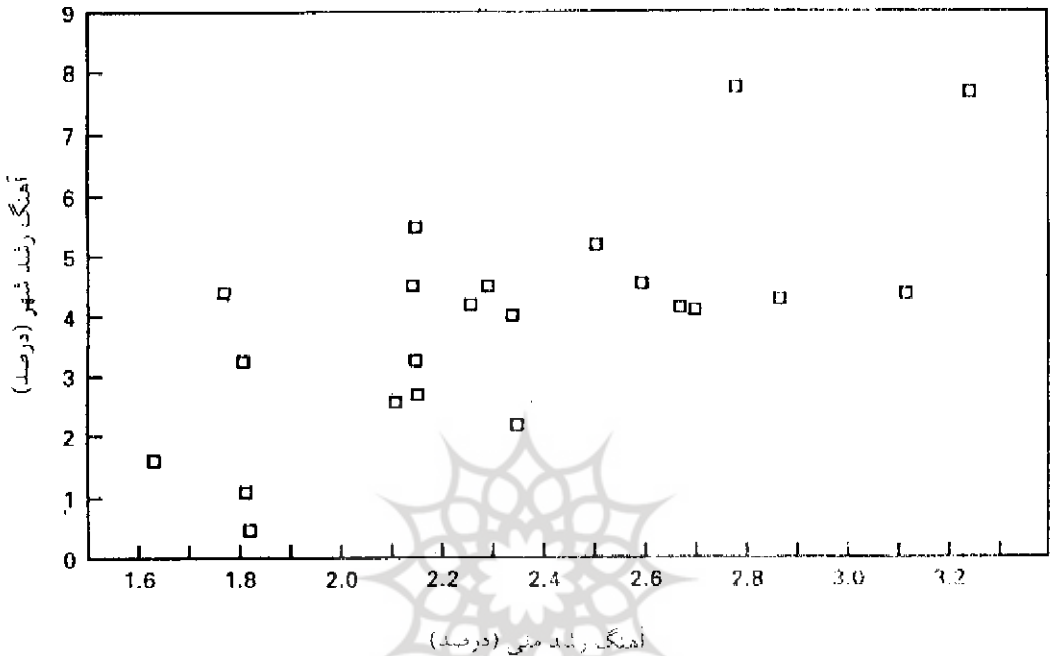
نمودار ۱. ارتباط متقابل بین آهنگهای رشد جمعیت در کل کشور و آهنگهای رشد جمعیت در کلان‌شهرها، ۸۰-۱۹۷۰ [۵]

طی دهه ۹۰-۱۹۸۰، سالانه آهنگهای رشد بالای ۳ درصد داشته‌اند. در حالی که این آهنگها برای بوینوس آیرس و ریودوژانیرو پایین ۲ درصد بوده است. آهنگهای رشد مربوط به تمام کلان‌شهرهای آمریکای لاتین در حال تنزل بوده است. در واقع، بجز بوینوس آیرس همه شهرهای بزرگ طی دهه ۱۹۵۰ رشد سالانه بالای ۵ درصد داشته‌اند. به‌طور مشخص کاهش آهنگ رشد جمعیت شهر

۵۱ درصد به ۱۳ درصد) و تیان جین (از ۲۲ درصد به ۲۵ درصد). در دیگر کلان‌شهرها، آهنگهای رشد جمعیت، بالا مانده است. هم‌اکنون چهار شهر بزرگ آمریکای لاتین یعنی بوینوس آیرس، مکزیکوسیتی، ریودوژانیرو و سائوپولو در زمره کلان‌شهرها هستند. تا پایان قرن بیستم، انتظار می‌رود که جمعیت لیما به ۸۲ میلیون نفر برسد. سائوپولو، لیما و مکزیکوسیتی

نمودار ۲. ارتباط متقابل بین آهنگهای رشد جمعیت در کل کشور و کلان‌شهرها، در مناطق کمتر توسعه یافته طی دهه ۸۰-۱۹۷۰ [۵]

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

است. در طول ۴۰ سال گذشته، رشد جمعیت لاگوس سریع بوده است. بنا به برآورد سازمان ملل متحد، آهنگ رشد جمعیت لاگوس بین ۱۹۵۰ و ۱۹۷۰، تقریباً ۱۰ درصد، در دهه ۸۰-۱۹۷۰، ۷٫۷ درصد و طی دهه ۹۰-۱۹۸۰ سالانه ۵٫۶ درصد بوده است.

رابطه با آهنگهای رشد ملی

سرعت رشد یک شهر، تا حدودی با سرعت رشد طبیعی جمعیت در سطح ملی و عواملی که

رابطه دارد، مرتبط است. (از ۵٫۴ درصد سالانه در دهه ۷۰-۶۰، ۲٫۲ درصد در دهه ۸۰-۷۰ و ۴ درصد در دهه ۹۰-۸۰).

در ۱۹۹۰، قاره آفریقا تنها یک کلان‌شهر (قاهره) داشت، با این پیش‌بینی می‌شود که قبل از سال ۲۰۰۰، جمعیت لاگوس به بیش از ۸ میلیون نفر برسد. ظاهراً آهنگ رشد کنونی شهر قاهره، سالانه ۲٫۶ درصد است. این آهنگ رشد با دهه ۸۰-۱۹۷۰ تقریباً برابری می‌کند و اولی از آهنگ رشد دهه ۵۰ (۴٫۳ درصد) و دهه ۶۰ (۳٫۶ درصد) کاملاً پایینتر

۲). یک معادلهٔ رگرسیون ساده نشان می‌دهد که آهنگ رشد جمعیت کل کشور، ۴۷ درصد تغییرات آهنگ رشد جمعیت کلان‌شهرها در مناطق کمتر توسعه‌یافته را توجیه می‌کند. با توجه به دامنهٔ آهنگهای رشد شهری در کشورهایی که بیشتر از یک کلان‌شهر دارند، معلوم می‌شود که عوامل دیگری نیز باید در توضیح رشد کلان‌شهرها در نظر گرفته شود. به‌عنوان مثال، آهنگ رشد سالانهٔ جمعیت در شهرهای هند طی دههٔ ۷۰، از ۲٫۷ درصد و ۳٫۳ درصد در کلکته و بمبئی به ۴٫۵ درصد در دهلی و ۵٫۵ درصد در بنگال در تغییر بوده است.

با وجود این، با فرض آنکه جمعیت کلان‌شهرها فقط بخش بسیار کوچکی از جمعیت کشور را تشکیل می‌دهد، رابطهٔ بین آهنگهای رشد جمعیت کل کشور و کلان‌شهرها کاملاً چشمگیر و مشهود است.

نتیجه‌گیری

به موازات رشد جمعیت جهان و گسترش شهرنشینی، طی ۴۰ سال گذشته تعداد شهرهای بسیار بزرگ به سرعت افزایش یافته است. در سال ۱۹۵۰، تنها نیویورک و لندن جزء کلان‌شهرها به حساب می‌آمدند، اما تا سال ۱۹۹۰، جمعیت ۲۰ شهر به ۸ میلیون نفر یا بیشتر رسیده بود. جای تعجب نیست که افزایش جمعیت چنین شهرهای بزرگی در مناطق کمتر توسعه‌یافته به‌ویژه در آسیا که در آن جمعیت زیاد و آهنگ رشد سریع بوده است، یافت شود.

آهنگهای رشد فعلی جمعیت کلان‌شهرها، به‌طور گسترده‌ای در تغییر است. برخی از

مهاجرت روستا به شهر را موجب می‌شوند، تبیین می‌شود [۱]. این ارتباط را بر مبنای آماری با استفاده از پیش‌بینیهای سازمان ملل در ۱۹۹۰ در زمینهٔ میزان جمعیت در جهان و شهر مورد بررسی قرار می‌دهیم. این عمل به دو شیوه انجام می‌شود. در این قسمت به بررسی این موضوع می‌پردازیم که آیا کلان‌شهرهای دارای آهنگ رشد سریع در کشورهایی واقع شده‌اند که کل جمعیت آنها نیز به‌سرعت در حال افزایش بوده است یا خیر. تجزیه و تحلیل منحصرأ به دههٔ ۸۰-۱۹۷۰ اختصاص دارد. این دوره به دلیل تازگی نسبی آن و به این دلیل که برآوردهای سازمان ملل متحد از جمعیت شهر و کل کشور عموماً براساس سرشماریهای ثبت شده و تحقیقات انجام شده است، انتخاب شده است.

در نمودار ۱، ارتباط متقابل بین آهنگ رشد جمعیت شهر و کل کشور برای دورهٔ ۸۰-۱۹۷۰ نشان داده شده است. همان‌طور که نمودار نشان می‌دهد، یک رابطهٔ آماری قوی تقریباً به شکل خطی وجود دارد که بیانگر آن است که رشد جمعیت سریعتر کل کشور با رشد جمعیت سریعتر در کلان‌شهر وابسته است.

همان‌طور که قبلاً در این قسمت گفته شد، کلان‌شهرهایی که آهنگهای رشد جمعیت آنها پایین است، منحصرأ در مناطق توسعه‌یافته که در آنها هم آهنگ رشد جمعیت شهری در کل کشور و هم آهنگ رشد در شهرها بسیار پایین است، قرار دارند. اما اگر تجزیه و تحلیل به کلان‌شهرهای مناطق کمتر توسعه‌یافته محدود شود، باز هم رابطهٔ رشد جمعیت شهری در کل کشور و در شهرها برقرار است، هرچند به شدت مورد قیل نیست (نمودار

و سیاسی متعددی بستگی داشته باشد. اما بافت جمعیت بی‌نهایت مهم است. در واقع، حدود نیمی از تغییرات در آهنگ رشد جمعیت کلان‌شهرها در مناطق کمتر توسعه‌یافته را می‌توان با سرعت رشد جمعیت در کل کشور توضیح داد.

کلان‌شهرها خصوصاً آنهایی که در مناطق توسعه‌یافته تر قرار دارند، اخیراً آهنگهای رشد زیر ۱ درصد داشته‌اند، حال آنکه دیگر شهرها بیش از ۴ درصد سالانه رشد کرده‌اند. علت سرعت رشد کلان‌شهرها می‌تواند به عوامل اجتماعی، اقتصادی

مرجعها

- 1 Kelley, Allen C., and Jeffrey G. Williamson. *What Drives Third World City Growth? A Dynamic General Equilibrium Approach*. Princeton: Princeton University Press, 1984.
- 2 Paxton, J., ed. *The Statesman's Year-book: Statistical and Historical Annual of the States of the World for the Year 1989-1990*. New York: St. Martin's Press, 1989.
- 3 United Nations. *Estimates and Projections of Urban, Rural and City Populations, 1950-2025: The 1982 Assessment*. New York: United Nations, 1985.
- 4 ———. *United Nations Urban Agglomeration Chart 1990*. New York: United Nations, 1990.
- 5 ———. *World Urbanization Prospects 1990: Estimates and Projections of Urban and Rural Populations and of Urban Agglomerations*. New York: United Nations, 1991.

پوزش

۱. شماره صفر فصل‌نامه مدیرساز در آخرین روزهای سال ۷۶ با شتاب و عجله منتشر شد. به همین دلیل نام سرکار خانم آتس‌سا هوشور که در تهیه و تدارک آن شماره زحمات زیادی متحمل شده بود از قلم افتاد. ضمن تشکر فراوان از زحمات خانم هوشور بدین وسیله از ایشان پوزش می‌خواهیم.
۲. از جناب آقای منصور مجدم، مشاور محترم علمی مجله نیز که اسم ایشان به اشتباه منصور مجدم چاپ شده بود پوزش می‌طلبیم.
۳. در صفحه‌های ۸۲ و ۸۳ فصل‌نامه «مرکز آموزش و پژوهش صنایع ایران» به اشتباه «مرکز آموزش و تحقیقات صنایع ایران» چاپ شده است. بدین وسیله از مسئولان آن سازمان پوزش می‌خواهیم.
۴. با استفاده از این فرصت از کلیه خوانندگان گرامی استدعا می‌کنیم که هرگونه اشتباهی، اعم از چاپی، نگارشی، یا علمی را به ما تذکر بدهند تا فصل‌نامه هرچه پربارتر در اختیار دانش پژوهان قرار بگیرد.